

Iszlai Zoltán

Politikus tenniakarók

Be van épülve az avulásveszély az 1993-as év három, élénk érdeklődést, sőt, szűkebb körű szenzációt keltett, politológiai tárgykörbe sorolható művébe, Vitányi Iván, Beke Kata, Eörsi István írásaiba. Vitányiéba azért, mert bizonyos részleteiben jócskán feledhető az a (generálisan nem rossz emlékű, koalíciós) történelmi kor, amely akaratlanul vagy vigyázatlanul hozzájárult a Rákosi-diktatúra megtapadásához hazánkban. Beke Katáét – kb. ellenkezőleg – azért fenyegeti az ad acta fektetés perspektívátlansága, mert viszonylag csekély a rálátása arra a közelmúlt *belpol* időszakra, melynek néhány kellemetlenül jellemző vonását gyors kézzel (s nehéz szívvel) elősorolta. Eörsi tanulmány- illetve cikkgyűjteményét mindkét előbbi szempontból kikezdheti az idő vas(tej)foga. Egyfelől aktuálpolitikailag veszettfejsze-ideológiákkal (köztük Lukács György nézeteivel) foglalkozik mélyen és behatólag, másfelől viszont – nem kabarészinten – illetékes állampolgárként (citoyennek tekintve magát) napi csatározások dokumentumait adja közre, amelyek konkrét összefüggései óhatatlanul elhalványulnak a hasonló pengeváltások szikrázó özönében.

Mégsem érdektelenek vagy közömbösek az említett kötetek (azaz Vitányi 5 meg 5 az 13-ja, Beke Jézusmária, győztünk-je és Eörsi Üzenet mélyvörös levélpapíron-ja) sem az elvi és politikai gyakorlat dialektikája iránt érdeklődők, sem az illusztris megnyilvánulók hívei, tisztelői, ellenfelei, lesajnálói számára. Közös karakterjegyeik meglehetősen sokatmondóak. Nem intézhetők el kézlegyintéssel vagy bosszús félretolással. Mindhárom mű sajátos magatartást tükröz. A (lezárt vagy folyó) valósághoz viszonyítva analógiákat mutat. Fontoskodóbban kifejezve relatív korlációba állítható egymással.

Előállítói attitűdjét meghatározza, hogy egyikőjük sem szűkölködik történelmi-emberi tapasztalatokban. Nem a maszülletett bárányok szemszögéből nyilvánítanak tehát véleményt választott tárgyaikról. Kenyerük javát nagyjából Magyarország utolsó négy évtizedében keresték s ették meg, mindvégig érzékenyen, nyitottan a (kultúr) politikára, valamint a tág értelemben evvel kapcsolatos értelemzésekre, magyarázatokra, magyarázkodásokra plusz hamisításokra, hamistudatú szájjáratásokra. Valamennyiőjüknek volt (van) szellemi viszonya a nagybetűs előző Hatalommal, igaz, más-másképpen, különböző szférákban tevékenykedve. Vitányi a reformálásban érdekelt tisztségviselő, Beke kelleetlen elszenvedője és eltúrt bírálója a rendszernek, Eörsi áldozata és megfigyeltje a kádárista irányításnak, kulturális manipulációnak, húzd-meg-ereszd-meg mézesmadzagolásnak.

Mindannyiőjüket másként-gondolkodónak lehet nevezni. E tekintetben mozgásterükben más-más mértékig korlátozták őket, egyszersmind lehetőséget kapva arra, hogy e gátoltság ellen protestálhassanak, esetleg bomlasztólagosan tiltakozzanak, „föllázítsanak.” Reakcióidejük a rendszer viselt-elviselhetetlennek érzett dolgaira szintén különböző fokozatú; Vitányi elemző-kiváró, érdemi ügyekre figyelő gondolkodó típus, Beke a közbelépésre méltó alkalomig magatúrtóztető, de aztán befoghatatlanul pörösszájú alkat, Eörsi a Voltaire-i „üsd a gyalázatot” terepén otthonos elvtisztázás nyíltsisakú gyakorlója, ugyanakkor messzeható lármát igénylő, provokatív és invokatív viador.

Észjárásuk még tagadásaikban is pozitív előjelű. Vakószínű, hogy lelkük mélyén (ezzel is bírnak) őriznek valami – küldetés-tudattól fertőzetlen, de – hitet, önfenntartó meggyőződést, éltető rögeszmét, radikális jövőtagadásig soha el nem jutó, reménytáplálta elképzeléseket. Társadalmi moráljuk mindazonáltal a negatívumok helytelenítő észrevételére képesíti őket. Erkölcsei hőmérőjük a mínuszfokok érzékelésére van termosztetizálva. Becsületbeli riasztóberendezésük, szeleprendszerük elsősorban a közösség elleni bűnök vészjelzőjeként működik és szirénázik. Nem zárkoznak el attól, hogy úgy lépjenek föl, mint nézetek képviselői. Vitányi a fényes szelek nemzedékének nevében beszél (természetesen) kimondatlanul, Beke a kulturális munkában

kötésig tevékenyek véleményeinek érvényre juttatására törekszik (egyebek mellett). Eörsi a hatalom alattomosága iránti gyanúperrel élve s a mindenkori kirekesztők sanda szándékaira ügyelve üt-vág-öl-fog-vitézkedik. Rokonszenves jellegzetességük (Eörsit idézve: már akinek szimpatikus) az, hogy hangsúlyozottan igazságpártiak, ám a Kleist-i igazságkötozködés nélkül, nem beszélve a maguk részigazának vindikálásáról vagy oktrojálásáról. Pusztá véletlennek (nem pedig óvatos duhajságnak) sejtem, hogy hármójuk közül Eörsi nem parlamenti képviselő, míg Vitányi és Beke köztudottan s eleinte skrupulusmentesen vállalkozott arra, hogy személyükben hidat verjenek az elvek és a gyakorlat között ab ovo támadó intézkedési szakadékok, megvalósítási nehézségek fölött. Politikus tenniakarásukat bizonyítja ezen felül, hogy nyilvánosan párthoz csatoltnak ismerik el magukat. Vitányi jó értelemben vett reformszocialista, Beke nemzeti-közösségi elkötelezettségű (sajnos, helykereső) demokrata, Eörsi pedig – nos – renitenciájára is kényes független demokrata, ki a szellemi önállóság jogának elvét érzi követendőnek a pártregulákkal szemben is.

S ha már elértem a vezérelv kifejezésig, múlhatatlan, hogy szubjektíven ideírjam: (kétkedéssel-berzenkedéssel vegyes) elismerésemet azzal vívták ki mindhárman, hogy bensőből vezéreltek, s igazából távirányíthatatlanok maradtak mindennapos – kutatói, tanítói, írói-művészi – tanúbizonyságaikban.

Egyenként vélekedve műveikről, Vitányi Iváné a legfajsúlyosabb. Tartalmassága, egységessége nem véletlen. A tálentummal való komplex elszámolásról van itt szó. Körülbelül 1945–47 közötti önéletrajzi események regisztrálása váltakozik benne egy akkor húszéves fiatalember – hajaj, de mennyire – eszmei fejlődésrajzával a még-nem-népi demokrácia (de-majd-lesz-nemulass) körülményei között, beleágyazva egy jellegzetesen átmenet-korbéli intézményi modell keretébe és billékeny dimenzióiba.

A nyilas éra alatt börtönviselt autobiográfus nem azt kívánja nyomon követni (bár tehetné), hogy miként bontották szét a híres Muharay népszínjátzó- és táncegyüttest a kívülről furdaló gyanakvásból, a highbrow-lenézésből, irányított ellenségeske-

désből eredő intézkedések és diszkriminatív lökdösődések. Vég-eredményben ti. ez történt meg: a feltörekvő, főleg moszkovita kommunisták unalomig ismételt szalámitaktikája segítségével a zavaros ideológiájúnak minősített, azaz gleichschaltolható mozgalom, szervezetek, öntevékeny kezdeményezések, félamatőr konglomerátumok egytől egyig megszűntek, vagy átfarmálódtak a fölismerhetetlen kezelhetőségig, begyömösölve a központosítás Prokrusztész-ágyába.

Vitányi figyelmeztet ezekre a külső nyomásokra. Például úgy, hogy erőteljesen kivastagítja a csoport egyik ávóssá vedlett tagjának totális meghasonlását az együttes porladásának másfél-két esztendeje alatt. Már akkor is vérbeli elemző – vagy, miként ő mondja: proprioceptor – volt azonban. Így aztán fontosabbnak tartja, hogy lépésről lépésre levezesse azokat a csoporton belüli folyamatokat, amelyek maguktól elvezettek volna a közösség szétugrásához s betagozódásukhoz hivatásos együttesekbe, alakulatokba. Egészen széles (és túlzottan jelenkori) értelemben a műkedvelés meg a szakmások egymásbajáztatása lehetett az apró csoportlélektani mozzanatok megőrző-visszaidéző emlék-elemzés egyik célja. Az eszmei alapok makacsul visszatérőleges diszkusszív tárgyalásai mégis azt igazolják: Vitányiban most szinte föl sem vetődik, hogy a hanyatlás főokául elfogadja a mesterségbeli hiányosságokat. Inkább felrója az emberi hozzáállás dilettantizmusát az együttes vezetőinek (köztük magának). Miután azonban kísérletinek minősíti a helyzetet (ami valójában ezer szállal kötődött a realitáshoz, az adottságokhoz), elvonatkoztatott analízise öntörvényűen logikus levezetési-teljesítményként marad a legizgalmasabb.

Önmagába visszakunorodó pályát ábrázol, amikor híven beszámol saját államteóriáiról, ideális rendszerképzeléseiről, a fordulat éve előtti külső szituációkkal ütköztetve. A klasszikus (nem Bakunyin-i) anarchiát meghaladó, úgynevezett *pánanarchikus* forradalmiságát jónéhányszor kifejti, bővítve, körítve és megtámogatva. Ennek indoktrinációja nagy vonalakban úgy hangzik, hogy a demokráciának a hatalom forradalmi megragadása után el kell kerülnie, hogy azontúl kizárólag a hatalom megtartása (meg a termelés átalakítása) legyen a teleológiája. A

politikai célokat ki kell egészítenie az abszolút szinkron kulturális átrendeződésnek, amely úgy valósul meg, hogy a népi kultúra – à la Bartók – emelkedik magaskultúrává. Ettől a tökéletes párhuzamosságtól nem a hatalom centralizációja következik be, hanem létrejön a hatalom szétesztása.

A fiatal művésznövendék és kezdő kultúrpolitikus természetesen látja (és utólag láttatja), hogy a *trendek* nem errefelé haladnak 45–46-ban. Történetét egy 1949-re kitekintő epilógussal azonban elvágja. Megkérdezhetném egykori tanáromtól: lesz-e vonzásai és választásai történetének folytatása? De én direktben nem kérdezősködök. Föltételezem, hogy igen, megelőlegezem azt a vélekedésemet, hogy ha a (néhol szépírói erényeket felcsillantó) módszert sikerül a következő életszakaszára adaptálnia, a teljes áttekintésnek meglesz az *immanens* tanulsága.

Az 5 meg 5 az 13-ban a tizenhármak életútirajzának még nincs kiábrándító hangulata, pedig bőven lehetne. Csakhogy, amíg ott huszonévesek szerepelnek, addig Beke Kata megcsalottságot árasztó, svungos röpiratának, leleplező pamfletjének kilenvenes évekbéli hősei koruk szerint zömmel a leszállóágban tartózkodnak. Stratégiai balfogásaikat, taktikai ügyefogyottságukat, etikai vétségeiket, gyakorlati lapszusaikat kijavítani nem igen lesz módjukban, mégoly jóindulatú előremenkülıéseik, belátásaik, bizonykodásaik a könyörtelen valósággal szemben bizonyulnak majd (enyhén szólva) illuzórikusnak. Egy jóval korábbi (hazug) lózungot az MDF-esek fejére olvasva bárki (s nemcsak a tőlük elidegenedett író-képviselő) megállapíthatja rólok, hogy nem tudtak élni a szabadsággal, amely ölkükbe hullott; megengedem: túlértemen, férgesen, szottyosan.

A hatalom határozott megragadásához nem értettek. Ahhoz még kevésbé konyítottak, hogyan kellene (köz)jóra felhasználni a – rendelkezésükre álló eszközök pragmatikus forгатásával – rövid lejáratra érvényes uralmukat, kormányzati eshetőségüket, hasznosítani tartalékolt adottságaikat. Ócska fordulat lenne, ha azzal tódítanám egy eleinte közējük számító prominens munkatárs elfordulását tőlük, hogy – mutatis mutandis – ők is hasonlítanak egy amatőr együtteshez, amely az előző korszak tes-

pedtsége következtében nem bír avval a rugékonysággal, amivel megközelíthetné a professzionális országirányítás optimumát.

Kár, hogy Beke Kata mindenekfelett emberi tulajdonságaikban keresi arra a magyarázatot, hogy sorra kudarcot vallottak. Ezzel az intimszférikus vádemeléssel – gondolom: szándéka ellenére – kissé ködbefullasztja a lényeket, a valóságidegenséget meg a szakmai elégtelenségeket. Összevetésül hadd emlékeztessék ehelyt arra a banalitásra, hogy a nagy demokráciák vezetőit nem mindig kiemelkedő képességeik tették sikeremberekké, inkább a hatodik érzékük, amelyet manapság a vulgármágia hetedik szemként emleget mindközönségesen...

Tévedés ne légyen: megjelenése hetében én is másfél óra alatt fölfaltam a Beke-könyvet s ein Blickre bennem is megfogalmazódott a helyeslés. Így kell azoknak, akik kicsinyességből, presztizsféltésből ennyire nem tudnak megtartani maguknak kiváló szakéroket. Rückblickre másként ítélek. Szerencsésebb lett volna, ha a feszesre húzott nagypublicisztikának nem a szerencsétlen Antall József (még kevésbé az állítólag ármányosan félreállított Pozsgay Imre) kerül a középpontjába, hanem az a fejezet (A sikertárca), melyben a tanügyi területen járatos, élesen disztintívó, világosan gondolkodó, jövőre-orientált tanárnő mint politikus ellehetetlenült és – japáni– arca megőrzése érdekében csődöt jelenteni kénytelen. A pedagógiai irányításban tapasztalt jelzésekből és jelenségekből elindulva, induktíven felépítve meggyőzőbb lenne ez a kordokumentumként így is fönmaradó röptörténelemkönyvecske! Senki nem találhatná még sulykot elvető kijelentéseit sem a személyes sérelmek projekciójának, Misztótfalusiasra dramatizált magamentésének. Ismerve a szubordinációtól émelyedő Beke Kata méltatlanságra keletkező allergiáját, csak egészen félve, és halkán jegyzem még meg: ha – horribile dictu – évekkal tovább ki tudott volna tartani posztján, akkor most, 1994 elején talán meglenne a Nemzeti Alaptanterv (amit csak azok gúnyolnak, akik a következő generáció iránt nem éreznek felelősséget).

Eörsi István bezeg nem húzódik félre, amikor legalább négyfronton hadakozik (a Kádár-korban begyakorolt, energiáktól duzzadó) publicisztikája sorozatos bevetésével. Csak sejt-

hető, miért kevert bele a válogatásba filozófiai érdekű esszéket. A bölcséleti gondolat kísérletek egyrészt a lukácsi eszmerendszer hasznosítható részleteit igyekeznek értékelni, kritikailag ráncba-szedett nosztalgiával. Számomra annak demonstrálása ez a macacs foglalatosság, hogy **Eörsi** – akit sokan vádolnak cinizmus-sal – igenis komolyan veszi az eszmehűség fogalmát, s nem szeretné a legkoszosabb fürdővízzel együtt sem kiönteni az elfuserált gyereket. A lukácsi – megalkuvó – magatartás finomságainak türelmes taglalása mégis kevésbé illik bele ebbe a kötetbe, mint például az a szuggesztív Angyal István-portré, amely azért felkavaró, mert szemérmes garasletétel a mindenkori Muszáj Herkulesek (irracionális, de) lehazudhatatlan heroizmusa mellett.

A cikk- és előadásgyűjteményt pillanatnyilag az tartja frissen, hogy fáradhatatlanul buzog benne a vitaszellem, amely nem engedni leülepedni az (ürügyes vagy ürügymentesített) **Eörsi**-ügyeket. Megszólalásai változatlan hevületűek. Ugráskész ébersége a szüntelenül cserkelő (s nem a magaslesről pásztázó) vadászle-gény készenlétére emlékeztet. Iróniája nem kíméletes az erre rá-szolgálókkal szemben. Amikor intoleranciát, kirekesztést, ma-gyar és nemzetközi bornírtságot, gondolkodásra való restséget fedez föl, azonnal durrogatni kezd a dágványban vagy a csali-tosban.

Mint lazán kötetlen – ám ügyeleti önmozgósítást vállaló – individuum, fenntartja a hozzászólás jogát számos olyan kérdés-hez, amelyeket csupán az érdekérvényesítők akarnának lezárni, szégyenletesen bebizonyítva, hogy „az embereket elsősorban választópolgároknak nézik, minden egyéb minőségüknek má-sodlagos jelentést tulajdonítanak”.

Külön említésre valónak tartom, hogy integrált szellemesség-gel adja elő eltökélten érdes, vállaltan baloldali mondanivalóját. Vagyis, ha poénkodik (mert miért ne?), csattanóit nem a gondo-latmenetére ráaggatva, hanem váratlan drámaisággal tudja elő-rántani tudatosan tömörre, villogóra kalapált eszmefuttatása-iból.

Nem kíméli meg efemér glosszáitól sem kötete forgatóit, annyira bízik fogalmazása eleganciájában meg azoknak a dol-

goknak az elévülhetetlenségében, amelyekbe – még saját fészekalján is ribilliókat okozva – napra-nap beleakaszódik. Néme-lyikről meg nem tudnám saccolni, idők múltán melyik aspektusuk válik érdemessé az újbóli fölemlegetésre, bár személyeskedései a demokrácia holnaputánján talán senkire sem fognak felvillanyozólag hatni. Kozmetikai hibái, szabálytalan kilengései, durva mélyütései ellenére az értelmiségi beállítottságú egyén még akkor is **Eörsit** olvassa a legpikánsabb élvezettel, ha nincs *ennyire* gyógyíthatatlanul megfertőzve a közbeszólás készítésével, mint a hatvanéves drámaíró-költő-csapos, kit a demokrácia védelmében egyszerűen nem lehet fölülmúlni. Ha megkérdezném, bizonyos vagyok, hogy rábólintana egy másik, általam nagyra becsült írókolléga, *Csaplár Vilmos* meghatározására: „Azt hiszik, hogy a demokrácia van; holott az sosincs, mindig alakul.” A citátum egyébként mind a három szerző dilemmáit aforisztikusan összefoglalja; kellő viszonylagossággal és heccelődéssel, de félresöpörhetetlenül.

(Vitányi Iván: 5 meg 5 az 13. Gondolat-Vita;

Beke Kata: Jézusmária, győztünk! Belvárosi Könyvkiadó;

Eörsi István: Üzenet mélyvörös levélpapíron. Pesti Szalon.)